

Тетяна Макарова

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ПОЧУТТЯ У СВІДОМОСТІ ДЖУР-ХАРАКТЕРНИКІВ

Анотація. У статті досліджується процес формування патріотичних рис у свідомості дитини та її здатності до дорослих і відповідальних вчинків. Автор доводить, що саме на таких, описаних у творі зразках повинне виховуватись сучасне покоління.

Ключові слова: характерництво, козацтво, свідомість дитини, Володимир Рутківський, «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен».

Нині особливо гостро постає потреба в розвитку дитячої літератури, адаптованої до рівня сприйняття реципієнта, та її активному поширенні серед різновікової читацької аудиторії. Однак це не повинно зменшувати вартісність творів, адже кожна прочитана книжка – джерело певної інформації. У наш час відбувається процес формування національної бази дитячої літератури, котра б незалежно від родо-жанрової динаміки захоплювала своїм тематичним розмаїттям, щирістю та багатогранністю вражень, доступністю сприйняття образів-персонажів та близькістю тематики й проблематики до сучасного читача. Адже саме відстороненість письменника від дитини та неврахування її нових можливостей і сфер інтересів може призвести до остаточної втрати читацької аудиторії. На жаль, сьогодні мало хто може похвалитися знанням сучасних дитячих творів, що зумовлено як загальною втратою інтересу до книги, так і поширенням низьковартісних перевидань уже відомих зразків та масовим насадженням моделей європейської культури. Наші діти добре знають «суперменів», «людину-павука», «хеллбоя», захоплюються їхніми надможливостями та здібностями, оскільки сучасні засоби масової інформації надзвичайно прикрашають їх спецефектами та рекламують як зразки, на які варто орієнтуватися. А тому власні «супермени-характерники» залишаються осторонь, оцінені лише окремими фахівцями та справжніми поціновувачами дитячої літератури. Тож саме твори В. Рутківського покликані пом'якшити негативи реалій життя і повернути нас до власної минувшини з її таємницями, загадками й глибинними можливостями для творчої уяви письменників.

Окреслена проблема виявилася цікавою та дискусійною серед науковців. Зокрема, Д. І. Яворницький у праці «Історія запорозьких козаків» особливу увагу приділив можливостям «характерників»: «*відчиняти без ключів замки, вилазити з туго зав'язаних, а також захищених мішків, «перетворюватись» на котів, перевтілювати людей на куці*» [12, с. 236]. Л. Залізняк поглибив попередню думку семантичним наповненням імен відомих персонажів нашої історії та уособленням культу-воїна, котрий символізує собою «мужність, силу, нещадність до ворогів» [4, с. 162]. Схожість рис козаків-характерників з індоєвропейським культом воїна-звіра визначає Ю. Фігурний, а витоки цих вірувань, на його думку, сягають «епохи тотемізму» та мають давнє історичне коріння, котре «українське козацтво прийняло у спадок від культури Київської Русі» [10, с. 61]. Тарас Каляндрук пов'язує характерників із «кастою українських воїнів», які своїми здібностями «несли надзвичайно велику відповідальність, адже воїн, володіючи військовим знанням і маючи в руках зброю, міг використати її як на добро, так і на зло» [5, с. 192].

Не обійшли увагою дослідники як саму творчість письменника (В. Василяшко [1], О. Гаврош [2], З. Жук [3]), так і її значення в процесі розвитку дитячої літератури (К. Родик [6], Т. Щербаченко [11] та ін.), наголошуючи, що «він вивірів «історію» і

«метод» і впродовж кропіткої роботи над дитячою історичною трилогією не зійшов зі шляху епічного екшену на сумнівну стежку поверхового слайд-шоу» [11, с. 1] та створив «компенсаційну літературу для усіх тих, хто захоплюється Брюсом Віллісом, Сильвестром Сталлоне» [6, с. 2].

Саме така полярність вивчення творчості В. Рутківського свідчить про різноаспектність проблем, котрі можуть зацікавити дослідників. Усе це переконує, що питання формування найкращих зразків у літературі для дітей вимагає як системності в процесі літературознавчих досліджень, так і особливої уваги з боку читачів різного віку.

Мета статті – простежити за процесом формування патріотичних рис у свідомості джурів-характерників та їхньої здатності до дорослих і відповідальних вчинків (на прикладі роману-трилогії В. Рутківського «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен»).

Цікавими, й до нині непізнаними є більшість сторінок нашої історії, так само як і оцінка позицій учасників. У цьому й простежується її схожість із процесом формування та розвитку дитини, котра під час первинної соціалізації виявляє багато такого пізнавального та неповторного, що залишається поза увагою найближчого оточення. І тільки найдопитливішому читачеві вдається перетнути межу цієї загадковості й адаптувати її до сучасних реалій. Прикладом цього є життєві долі маленьких хлопчаків із селища Воронівка – Грицика та Санька й відважного козака Швайки, котрий став для них зразком для наслідування.

У ті часи, коли Україна потерпала від нападу татаро-монгольської орди серед населення знаходилося багато добровольців, котрі відправлялися на Січ, щоб навчатися вправності в бойових мистецтвах та захищати рідну землю від ворогів. Особливою повагою серед них користувався козак-вивідник Пилип, якого за сміливість та нездоланність у боротьбі Гафур-ага назвав Швайкою «мовляв, штрикає ординців, мов швайка» [7, с. 10]. Особливе ставлення до ворогів викарбувалася в його свідомості неспроста, адже не оминула татарська навала і родину цього козака. На власні очі хлопчик бачив, як спалили живцем його батька, залишивши Пилипа сиротою, і з тих пір його домівкою став «увесь білий світ – від Канева до Кафи, від Переяслава до Хаджибея...» [7, с. 44]. Саме це, глибоко закорінене у свідомості дитини, відчуття ненависті до ворогів його краю й породило активне прагнення захищати людей, шліфувати власну майстерність боротьби та вміння відчувати природу і її можливості. І в результаті, одна тільки згадка його імені для пана Кобильського, Менглі-Гірея, Колотнечі, Тишкевича, Богдана Глинського та інших викликала острах і порівнювалася із «виляском батога», бо й було чого остерігатися: «невловимий, як вовк, і всюдисущий, як лис, він може довідатись навіть про те, що й на ханській раді пошепки мовиться. А що вже товариш – за друга власне життя віддасть і не скривиться» [9, с. 7], – свідчить одна з характеристик непереможного героя.

Та найціннішим у творі є те, що устами Швайки автор роману вчить не сіяти по всьому світові злість, і не ставитися до людей вороже, бо й серед ворогів (татар) «теж є люди» [7, с. 216]. Яскравим прикладом цього є постать Рашита, мати якого врятувала Пилипа від смерті, взявши його на виховання до себе після розправи татар над матір'ю Швайки.

Не залишаються осторонь уваги читача й ще поки що маленькі паростки великого майбутнього – воронівські хлопці: Санько, котрий «уміє подумки віддавати накази й прохання» [7, с. 14] та його друг Грицик. Особливо гострим для хлопчаків було бажання козакувати, та боялися матері за своїх синів, адже пам'ятали вони про постраждалих у Михайлівці. З тривогою до бажання сина ставилася й мати Санька, чого не відчував ніколи Грицик, адже «ще з позаминулої осені, коли зненацька наскочили татари...» [7, с. 21] зостався

він сиротою на цьому світі. Змалку хлопчик відзначався здатністю розвідувати, особливо захоплювало його бажання розгадати загадку вовкулацького кута, де, на його думку, вилучала нечиста сила.

Найпершим кмітливим вчинком друзів, котрий запам'ятується надовго односельчанам та знайде відголосок серед відважних козаків – це перешкода плану пана Кобильського (вони навмисне на весь голос закричали «тікайте! Татари йдуть!» [7, с. 57]), котрий задля укріплення власної охорони вирішив силоміць забрати з родин молодих хлопчаків, які не встигли відправитися на козакування. Та не знали Санько і Грицик, що така дитяча витівка-порятунок надто дорого буде коштувати їхнім односельцям, бо не прощає пан посміх і супротив його діям. Саме ця пригода й змусила друзів залишити рідні домівки задля власного порятунку.

Другим випробуванням на міцність виявилася боротьба з дикою кішкою, в якій дитячій упевненості довелося поступитися страху, і якби не чаклування Санька, котрий подумки «уявив, як дика кішка, зупинившись, почала роздумувати, що їй робити далі. Потім вона розвернулася і поволеньки стала спускатися по стовбуру...» [7, с. 72], невідомо чим би й закінчилася історія юних сміливців. Та великою проблемою для маленького чародія було невміння контролювати свої здібності, хоча й відчував юнак, що багато сил витратив на цей мисленевий двобій. А всі подальші, невідкладні дитячому осмисленню, події (поява з Грицикового сховку луків і сагайдака зі стрілами; розмови про вовкулаків; переслідування вовка) викликали невтомне шукання порятунку поблизу Кам'яного острова.

Так, відірвавшись від перешкод та мандруючи світом, друзі не переставали мріяти про власне майбутнє, про подвиги, якими б гордилися їхні земляки. А на згадку щоразу приходив козак Швайка, котрий у розповідях дідів поставав найсильнішим і непереможним, і саме на нього хотілося бути схожим Грицикові – «щоб мене татари боялися» [7, с. 152].

Одного разу хлопцям довелося бути свідками гонитви татар за надзвичайно спритним наїзником, який на довгий час немов розчинився в дніпровських плавнях, а згодом, – заговорив до них із верби людським голосом. Як виявилось пізніше – це й був Швайка, знайомство з яким відкрило нову сторінку в житті Саньки і Грицика – козакування. Та якось по-особливому відбилася у свідомості ватажка зустрічі з дітьми: Грицик захоплював його своєю дитячою сміливістю, а в Саньковій було щось таке «що не вкладається у розум звичайної людини» [7, с. 142]. І саме допомога хлопчаків у погоні за Тишкевичем та порятунок у вовчому лігові («Поглянь у бік...обійди навколо... – пошепки умовляв Сашко. Щось ніби підказувало йому, що з цим степняком треба балакати так, як свого часу він балакав з дикою кішкою-риссю, а пізніше з Барвінком» [7, с. 192]) від татарського полону, остаточно сприяли розгадці незрозумілої йому загадки, цей хлопчина – майбутній волхв.

Тож саме такими сміливими вчинками та наполегливими діями друзі переконували козаків та й самого Швайку в тому, що на них варто покладатися, а їхня дитячість – це лише питання часу. Та й іронічне зауваження Вирвизуба про вік та спритність малечі не стала на перешкоді рішенню вивідника, а натомість – ще більше викликала повагу козацької братії до тих, за кого міг поручитися їхній товариш. І в результаті, перша й найвища нагорода – воронівські хлопчакі стали джурами Пилипа.

Наступним переломним етапом у житті Грицика та Санька стала зустріч із дідом Кудьмою, яка в першого викликала не тільки ревності «Санько, який і мухи не скривдить – і раптом страшний волхв!» [7, с. 213], а й страх втратити друга, оскільки він знав, що люди з такими здібностями живуть у недосяжних для людського ока місцях, а відповідно – не мають ні близьких, ні знайомих. А щодо другого, то час перебування в наймудрішого волх-

ва, котрий навчив його «сили від неба набирати, і на ворожінні всілякому почав тямити, і лікувати накладанням рук теж уміє. І в травах непогано кумекає» [7, с. 287] виявився особливим. Саме тут хлопчик усвідомив найважливішу у своєму житті істину – власні сили варто спрямовувати тільки на добро й нести відповідальність за свою обраність: «Краще помізкуй, як те, що в тебе Богом закладено, віддати добрим людям. Бо так лише даремно сили тратиш...» [7, с. 288], – наголошував дід Кудьма. Однак, мабуть, через свою вікову недалекоглядність і Санькові, і Грицикові важко було усвідомити важливість власного призначення («Санько з заздністю подивився на свого товариша. Гарно йому живеться: є кінь, Швайка поруч, їдь куди заманеться... А Грицик із заздністю дивився на Санька. Щастить же людині! Поруч з дідом Кудьмою бути – таке не кожному дано. З його знайомих лише Швайка жив біля діда. Навіть Вирвизуб не удостоївся такої честі» [7, с. 320]), котрого вимагатиме від них майбутнє. Та знову ж таки на заваді ставали жаль і певне розчарування щодо нездійснених мрій.

За п'ять років свого мандрування хлопці багато в чому проявили себе: відбили напад Саїдової орди, вивчили татарську мову, шліфували основи «ворожбитських таємниць» та «вміння слухати світ» [8, с. 32]. Став у пригоді й дар Санька-характерника: завдяки його здатності мандрувати майбутнім було врятовано маленьких татарчат, а перевтілювання на певний час у ворога та маніпулювання його свідомістю сприяло розкриттю намірів ворога очистити всі плавні від козаків, бо «такого волхва ще треба вдень з вогнем пошукати»... «Йому нічого не варто відвести очі татарам чи побачити, що буде завтра. І звірі його слухають. Надто вовки» [9, с. 30]. Така позиція хлопців ще раз засвідчує прагнення застосовувати всі можливості заради порятунку земляків та тих, хто страждає від зловісних намірів загарбників або виявився їхнім заручником. Та при цьому самовільно не чинити зла.

Найскладнішим випробуванням для всіх козаків стала реалізація задуму Швайки-Карачобана: підняти повстання невольників у Кафі проти татар. Саме тут неочікуваними виявилися дві події: зміна планів Іслам-Гірея щодо майбутнього невольників та зустріч із Зарембою, котрий у передчутті власної смерті зрадив своєму народові й виказав невловимого вивідника. І тепер настала черга джурів віддячити Швайці за минуле. Та отримана перемога не тільки схвилювала вивідника, а й докорінно змінила позиції хлопців, бо саме в цей час Швайка відчув, що підготував собі гарну заміну «винахідливого не по літах» [8, с. 116] Грицика. А штурм очаківської фортеці, захоплення турецької галери та порятунком із полону друзів Грицика – Хасана та Рената засвідчили, що таким відчайдушним джурам «і десяток нападників не страшний» [8, с. 227]. Тобто, вірність і відданість юнаків стали їхніми найвищими чеснотами. А приклад їхньої сміливості та самостійності під час прийняття рішень можна розглядати як реалізацію складного процесу формування патріотичного зародку у свідомості джурі-характерників.

Наполегливо працював над собою й Санька. Так, підчас порятунку Грицика йому вдалося не тільки подолати в собі жалість до близької людини, а ще й перевершити власних вчителів – «зробити з Грицика справжнього характерника! Розумієш – справжнього! Вперше за стільки років! Ні дідові Кудьмі, ні дідові Куделі цього не вдавалося!» [9, с. 285]. А все це завдяки відомому йому методу: «вивести ... під спечене сонце, дати нагрітись голові, а тоді вилити на неї відро крижаної води» [9, с. 275], і в результаті такої стресової ситуації людина здатна відкрити в собі надзвичайні властивості. Саме цей експеримент міг у майбутньому послужити відродженню характерництва серед усіх вірних козаків та набутти статусу непереможених.

Отже, твори В. Рутківського не тільки ілюструють маловідомі сторінки історії України, а ще й дозволяють як читачеві, так і досліднику об'єктивно осмислити й

оцінити наміри маленьких героїв та процес формування їхніх життєвих позицій. Дії та вчинки Швайки, Грицика й Санька виступають яскравим прикладом винахідливості, відповідальності, вправності, стійкості у досягненні мети та здатності бути надійною опорою як для своїх родин, так і для рідної землі. Не по-дитячому дорослі вчинки та успішні дії стають прикладом для сучасних юнаків, котрі знаходяться ще в процесі пошуку гідних зразків для наслідування. Та найголовнішим є те, що сам автор устами маленьких героїв вчить спрямовувати свої сили на добро, допомагати людям та вміти розгледіти й серед ворогуючого населення добрих людей (Рашит, Хасан, Ренат). Адже тільки так ми зможемо не втратити людське обличчя, а взагалі примусити ворогів поважати наш народ. Подальшого дослідження потребує вивчення історичних фактів у творчості письменника та процес формування характеру дитини.

Література

1. Василяшко В. Ластівка п'є на льоту [Текст] : [про історичний роман «Джури козака Швайки»] / В. Василяшко // Літературна Україна, 2008. – 7 лют. – С. 6.
2. Гаврош О. Джура української літератури [Текст] : В. Рутківський на верстує час – виходять дві нові кн. дит. письм. з Одеси [«Джури козака Швайки», «Потерчата»] / О. Гаврош // Україна молода, 2008. – 5 листоп. – С. 10.
3. Жук З. «Дзвін шабель, пісні, походи...» [Текст] : [про історичний роман В. Рутківського «Джури козака Швайки»] / З. Жук // Друг читача, 2007. – № 13. – С. 3.
4. Залізник Л. Л. Нариси стародавньої історії України / Л. Л. Залізник. – К. : Абрис, 1994. – 254 с.
5. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників / Т. Каляндрук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 288 с.
6. Родик К. Український Жуль Верн [Електронний ресурс] : [Володимир Рутківський відновив традиції українського екшену] / К. Родик. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/digest/2011/02/15/122252.html>.
7. Рутківський В. Джури козака Швайки / В. Рутківський. Історична трилогія для дітей. Книга 1. [Мал. М. Паленка]. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. – 432 с.
8. Рутківський В. Джури-характерники / В. Рутківський. Роман. 2-га книга трилогії «Джури». [Мал. М. Паленка], К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – 448 с.
9. Рутківський В. Джури і підводний човен / В. Рутківський. Роман. Заклучна книга трилогії «Джури». [Мал. М. Паленка]. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 400 с.
10. Фігурний Ю. Образ козака-характерника як відгомін індоевропейського культу воїна-звіра / Ю. Фігурний // Пам'ять століть, 1999. – № 4. – С. 57-61.
11. Щербаченко Т. У Гаррі Поттера з'явилися «конкуренти» в Україні. Джури та мури дитячого письменника Володимира Рутківського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/CULTURE/u_garri_pottera_zyavilisya_konkurenti_v_ukrayini_dzhuri_ta_muri_dityachogo_pismennika_volodimira_r-73706.html
12. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. У трьох томах. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 450 с.

Tetyana Makarova

**Forming of Patriotic Feelings
in Minds of Dzhury-Kharakternyky**

Summary. Process of patriotic features forming in child's mentality and his ability to do mature and responsible acts have been studied in the article. The author has come to the conclusion that exactly the models of above-mentioned acts should be used for educating the modern generation.

Keywords: the «kharakternytstvo» – the Ukrainian Cossacks' system of esoteric and magic knowledges and practices; the Ukrainian Cossacks; child's mentality; Volodymyr Rutkivskyi.

Татьяна Макарова

**Формирование патриотических чувств
в сознании джур-характерников**

Аннотация. В статье исследуется процесс формирования патриотических черт в сознании ребенка и его способность к взрослым и ответственным поступкам. Автор приходит к выводу, что именно на таких примерах и должно воспитываться современное поколение.

Ключевые слова: характерництво, козацтво, сознание ребенка, Владимир Рутковский.